

УДК 72:929+711.424] (477.54)

Кондратьєва О.В.,

o.kondratyeva@icloud.com, ORCID ID: 0000-0003-3442-3012,

Київський національний університет будівництва і архітектури

**ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД АРХІТЕКТОРА-ХУДОЖНИКА
В.М. ПОКРОВСЬКОГО 1888–1891 РОКІВ.
НОВІ СТОРІНКИ МІСТОБУДІВЕЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ХАРКОВА**

Вперше в історіографії досліджено життєтворчість архітектора-художника В.М. Покровського (1863–1924) харківського періоду 1888–1891 років. До наукового вжитку введено новий фактологічний матеріал містобудівельної історії Харкова кінця XIX століття.

Ключові слова: творчість архітектора-художника В.М. Покровського, творчість архітектора А.К. Шпігеля, Харківський Практичний Технологічний Інститут, харківська архітектурна школа, Харків.

Творчість митця є складна міждисциплінарна система, яка обумовлена групою факторів на кожному життєвому етапі. Численні факти життєтворчості архітектора-художника Володимира Миколайовича Покровського (1863–1924) [1], холмсько-варшавського (1894–1905) [2] та харківського (1906–1918) [3] епархіального архітектора, залишаються в резерві наукових історіографічних досліджень, а відтак – і архітектурних. Архітектурна спадщина першого харківського періоду В. М. Покровського 1888–1891 років цілком залишилася поза увагою науковців: відсутність джерел інформації обмежувала просопографічні та міждисциплінарні дослідження творчості архітектора-художника вищевказаного періоду. Архівні матеріали фондів Російського Державного історичного архіву (РДІА) вперше в історіографії відкривають у хронологічній послідовності біографічні факти архітектора-художника 1883–1908 років, детально реконструюють його архітектурно-будівельну практику у Харкові 1888–1891 років, а також доповнюють містобудівельну історію Харкова кінця XIX століття. Введення до наукового обігу нового фактологічного матеріалу та системи факторів, які вплинули на формування творчого доробку В.М. Покровського, ґрунтовно змінюють сприйняття життєтворчості архітектора-художника та дають підґрунття для комплексного дослідження його архітектурної спадщини.

Закінчивши Кам'янець-Подільську гімназію у 1883 році [4], В. М. Покровський вступив до класу архітектури Імператорської академії мистецтв (ІАМ) [5]. Особливі успіхи у навчанні [6] та мала срібна медаль за

проект «Панорами» 5 квітня 1886 року [7] стали вирішальними у присудженні академістові стипендії імені професора архітектора М. Л. Бенуа від 1 січня 1887 року [8], завдяки якій він отримав можливість продовжити навчання [9], оскільки після смерті матері 1886 року [10], залишився без матеріальної підтримки. Закінчивши академічний науковий курс 1888 року [11], В. М. Покровський переїхав до Харкова. Що спонукало академіста вибрати Харків місцем перших практичних студій невідомо, проте від 15 червня 1888 року [12] він працював молодшим архітектором на будівництві Харківського Практичного Технологічного Інституту (ХПТІ). Фундація 1885 року ХПТІ – першого політехнічного інституту на теренах Лівобережної України, стала своєрідним продовженням ідей неогуманізму та втіленням «гумбольдтівської» системи освіти. Розбудова архітектурного комплексу відбувалася поетапно – В. М. Покровський долучився до роботи на другій її стадії. Територію зонували окремими будівельними об'ємами різноманітного функціонального значення (іл. 1а). Заплановано було спорудження п'яти корпусів, проте, через високий попит на інженерно-технічних фахівців – у 1897 році кількість студентів першого курсу збільшилася удвічі до 250 [13] – комплекс розширили до десяти споруд. Активна розбудова інституту спричиняла зміни генерального плану [14] та залучення різних архітекторів [15]: у дореволюційну добу інститут розбудовувався за проектами Р. Р. Фон Генріхсена, А. К. Шпігеля [16], М. І. Ловцова, В. В. Величко; про участь В. М. Покровського у будівництві ХПТІ у жодному бібліографічному джерелі не згадується. Компактному ансамблеві притаманні характерні риси з «імітаціями мотивів Середньовіччя» [17] – будівлі червоної неотинькованої цегли з моденізованими мотивами романської та готичної архітектури відображають ранню раціоналістичну еклектику (іл. 1б). Незважаючи на лапідарність об'ємно-просторових композицій будівель, яка була зумовлена функціональним призначенням, архітектори віртуозно використали цеглу та досягли майстерної стилізації.

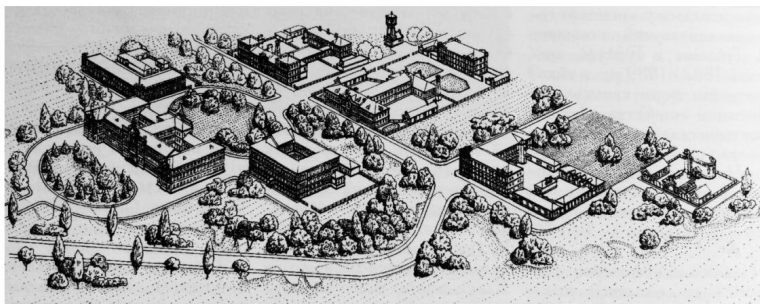
Інститут спершу був підвідомчий Міністерству фінансів, та згодом його було передано в управління Міністерства народної освіти з підпорядкуванням попечителю Харківського навчального округу [18]. Під час архітектурно-будівельної практики академіст опинився у колі своєї *alma mater* і працював безпосередньо з архітектором Альфредом Карловичем Шпігелем (1850?–?) [19]. У 1888–1903 роках А. К. Шпігель виконував обов'язки штатного архітектора Харківського університету та співпрацював з архітектором Харківського навчального округу В. В. Величком, безоплатно виконуючи обов'язки архітектора Інституту шляхетних панянок у 1885–1897 роки [20]. Спільно зі А. К. Шпігелем В. М. Покровський проектував і зводив будівлю хімічних майстерень і житловий корпус ХПТІ [21]. У корпусі хімічних майстерень –

прямокутної форми з внутрішнім двором – розташовувалися хімічні лабораторії та велика хімічна аудиторія на третьому поверсі. Академістом були виконані робочі плани усіх поверхів, усі головні та бокові фасади, розрахунки в масштабі два дюйма на сажень, плани балок і крокви, деталі обробки лиштви вікон, дверей, воріт, карнизів, труб, фронтонів тощо. Також ним був складений кошторис на готовий проект дерев'яного лікарняного бараку та виконана розбивка місцевості для будівель за допомогою екера, про що відзначено у звіті про архітектурно-будівельну практику академіста до ІАМ: *«Такъ какъ место подъ постройку было изменено на генеральномъ плане противъ первоначально-проектированнаго, то пришлось произвести нивелировку местности и сообразно съ этимъ я составил новую смету на земляныя работы. <...> Кроме всего того мною были даны чертежи детальныя использования клепаныхъ балокъ и даны на заводъ Денисова в Харькове <...>. При составлении детальныхъ чертежей и расчетовъ я руководствовался лекциями нашихъ профессоровъ, а также сочинениями Брандта и Недзьялковскаго»* [22; 23; 24]. В архітектурній композиції витримана симетрія фасадів з акцентом на ритмічності вікон та їх деталей; у будівлі домінує стінова маса та підкреслена статичність форми (іл. 1с). Архітектори звертаються до романської архітектури, проте це не пряма ретроспективна спроба розширити її арсенал, а майстерна аналітична стилізація. Декоративні опорядження фронту, вікон, карнизи, підзори із неотинькованої червоної цегли надають будівлі багатомовності. У протигагу екстер'єрам, інтер'єри виконано з характерними елементами класичної архітектури. У хімічній лабораторії, наприклад, стінові полотна розділено численними карнизами, фриз прикрашений мальовано-ліпним орнаментом, а над арковими дверними прорізами центрально розміщені скульптурні бюсти (іл. 1d). Закінчивши літню практику, 10 вересня 1888 року В.М. Покровський надсилає до Ради Імператорської академії мистецтв заяву з проханням *«продолжить свои практические занятия <...>. Въ случае разрешения останется мне въ Харькове, прошу покорно выслать мне Свидетельство на жительство въ заменъ старому, с обозначениемъ срока, по который я могу здесь оставаться на работѣ»* [25], яке було задоволено за умови, що в конкурсі 1888–1889 років на малу золоту медаль академіст братиме участь у разі подання практичних креслень, кошторису, розрахунків, малюнків тощо згідно вимог §10 гл. IV до 10 січня 1889 року [26].

Так, восени того ж року він отримав Золоту медаль за проект «Городской Думы в С.-Петербурге» [27].

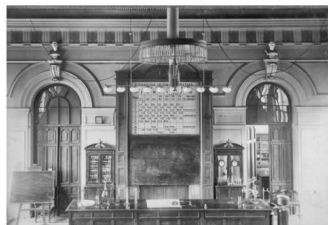
а.

б.

с.

д.

Історичний розвиток архітектурного комплексу Харківського Технологічного Інституту 1885 – 1918 рр.

а) загальний вигляд у забудові міста поч. XX ст.; б) графічна реконструкція комплексу споруд за В. Тимофійко, С. Дяченко; с) будівля хімічних майстерень 1888 – 1890 рр., арх. А.К. Шпігель, В.М. Покровський, світлина 1910 р.; д) інтер'єр хімічної аудиторії, арх. А.К. Шпігель, В.М. Покровський, світлина 1910 р.

Високу майстерність і професіоналізм В.М. Покровського підтверджує також свідцтво, видане архітектором А.К. Шпігелем «в томъ, что онъ, начиная от 15 июня 1888 года по 10 ноября того же года, состоялъ у меня старшим помощникомъ въ качестве младшего Архитектора, заступающимъ меня во время отлучекъ изъ города или болезни, при постройке Химическихъ

Мастерскихъ при Харьковскомъ Практическомъ Технологическомъ Институте, знающийъ прекрасно свое дело, весьма аккуратно и добросовестно относился къ своимъ обязанностямъ, однимъ словомъ вполне оправдалъ все требования, которые могутъ быть поставлены къ образцовому заведывающему постройками вообще, заслуживающему полной рекомендаціи и что все представленія въ Канцелярію Императорской Академіи чертежи и расчеты какъ то: железныхъ клепаныхъ балокъ, земляныхъ работъ, образцы выписокъ по исполненнымъ работамъ и т.д. имъ лично исполнены, что и удостоверяю своей подписью. Строитель Химическихъ Мастерскихъ Архитекторъ Альфредъ Карловичъ Шпигель» [28].

У 1889 році будівництво хімічних майстерень було завершено [29], проте розбудова комплексу тривала до 1910 року, оскільки: «къ первоначальнымъ 5 корпусамъ прибавилось 5 новыхъ (чертежный, химическія мастерскія, сельскохозяйственный, служительскій и инженерно-механическій); все пространство между корпусами обращено въ паркъ <...> вездѣ устроены мостовыя, троттуары и проч.» [30]. 4 листопада 1890 року В. М. Покровський отримав диплом Імператорської академії мистецтв «за отличныя познанія въ архитектурѣ, доказанныя исполнениемъ конкурсной программы: «Проектъ Посольскаго дома», определеніемъ Совета Академіи 1-го ноября 1890 года состоявшимся, удостоенъ званія Класснаго Художника первой степени с присвоеннымъ оному, на основаніи 293 ст. т. III кн. I уст. о сл. гражд. по опред. правит. (прод. 1863 года), правомъ на чинъ десятаго класса и съ предоставленіемъ производить постройки» [31]. Однак персонально отримати диплом В. М. Покровський не мав можливості, тому 23 листопада 1890 року звернувся до канцелярії академії з проханням: «выслать мне въ г. Харьковъ диплома моего, такъ какъ я не могу немедленно явиться лично въ С. Петербургъ, дипломъ же мне необходимъ для явки къ отбыванію воинской повинности, а также для возможности дальнейшего проживанія въ г. Харьковъ» [32] Короткостроково відвідавши Санкт-Петербург [33] для виконання останніх проектних робіт дипломної роботи, він залишився працювати у Харкові до призначення 1 березня 1891 року [34] архітектором Варшавського навчального округу.

Перший практичний досвід В. М. Покровський набув в час будівельного розквіту Харкова наприкінці ХІХ століття. Вивчення історичних стильових прототипів і розробка методів їхнього використання віддзеркалилися у різноманітних за типологією будівлях із цегли, яка стала основним формотворчим і образотворчим матеріалом у містобудуванні Харкова *fin de siècle*. Упродовж перших архітектурно-будівельних студій В. М. Покровський спирався на «принцип наукового та раціонального осмислення минулого, де

акту творчості завжди передував акт пізнання та обґрунтування вибраного рішення» [35]. Його співпраця з архітектором А. К. Шпігелем на рівні «майстер – учень» уособлює спадкоємність у розвитку харківської архітектурної школи, а їхню дружбу засвідчує вказана у листі адреса помешкання В. М. Покровського від 1890 року: «*Местожительство имею въ г. Харьковъ по Немецкой улице д. 31 кв. Шпигеля*» [36].

У 1906 році [37] В. М. Покровський повернувся до Харкова на посаду Харківського єпархіального архітектора, спочатку тимчасово, а від 1907 року – постійно, де здійснилися його вершинні архітектурно-мистецькі досягнення. Віднині дослідження генези творчості уможливило докорінно досягнути спадщину архітектора-художника, яка окреслилася у своєрідний триптих: перший харківський період 1888–1891 років, варшавський період 1891–1906 років і другий харківський період 1906–1924 років.

Література

1. ДАХО, ф. Р-6532, оп. 21, спр. 250, арк. 21.
2. *Cynalewska-Kuczma P.* Architektura cerkiewna Królestwa Polskiego narzędziem integracji z Imperium Rosyjskim. – Poznan: Wydawnictwo Naukowe, 2004. – С. 99.
3. РДІА, ф. 1293, оп. 140, од. зб. 16, арк. 1, 1 зв.
4. РДІА, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 1–3.
5. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 4.
6. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 59, 59 зв.
7. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 28. Тут і далі датування за юліанським календарем.
8. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 35.
9. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 63а, 64.
10. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 28.
11. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 43, 60.
12. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 47.
13. *Мухачев Л.М.* Двадцатипятилетіе Харьковскаго Технологическаго Института Императора Александра III. 1885–1910 гг. – Харьков: Типографія и литографія М. Зильбербергъ и С-въя, 1910. – С. 17–18.
14. РДІА, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 45, 45 зв., 46.
15. *Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю.* Харьков. От крепости до столицы. – Харьков: Фолио, 2008. – С. 152–153. *Давидич Т.Ф.* Стили в архитектуре Харькова. – Х.: Литера Нова, 2013. – С. 46.

16. *Мухачев Л.М.* Двадцятипятилетіє Харьковскаго Технологическаго Института Императора Александра III. 1885–1910 гг. – Харьков: Типографія и литографія М. Зильбербергъ и С-въя, 1910. – С. 15.
17. *Асеев Ю.С., Вечерський В.В. та ін. Ред. Тимофієнко В.І.* Історія Української Архітектури. – К.: Техніка, 2003. – С. 311.
18. *Ніколаєнко В.І., Кабачек В.В., Мешикова С.І.* Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку. 1885–2010. – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. – С. 14.
19. *Кондаков С.Н.* Список русских художников к юбилейному справочнику Императорской академии художеств. Том II. – СПб: 1914 – С. 414.
20. *Лейбфрейд А.Ю.* Архитектор Альфред Карлович Шпигель: справка на правах рукописи. 1996 г. – Электрон. текстовые дан. – Харьков: ХГНБ, 2014.
21. РДІА, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 45, 45 зв., 46.
22. Карл Иванович Брандт (1810–1882).
23. Олександр Олександрович Недзялковський (1831–1888). Собрание таблиц и формул для инженеров, архитекторов и механиков. В 2 ч. СПб.: Изд. Колесова и Михина, 1867–1871. Ч.1: Математика и прикладная механика. Ч.2: Строительная механика.
24. РДІА, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 45 зв., 46.
25. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 42.
26. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 42.
27. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 59.
28. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 47.
29. *Ніколаєнко В.І., Кабачек В.В., Мешикова С.І.* Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку. 1885–2010. – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. – С. 16.
30. *Мухачев Л.М.* Двадцятипятилетіє Харьковскаго Технологическаго Института Императора Александра III. 1885–1910 гг. – Харьков: Типографія и литографія М. Зильбербергъ и С-въя, 1910. – С. 60.
31. РДІА, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 66.
32. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 67б.
33. Там само, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 61.
34. Там само, ф. 1343, оп. 3, од. зб. 1747, арк. 48, 48 зв., 49.
35. *Лінда С.М.* Метод стилізації в архітектурі історизму // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура. – 2015. – № 816. – С. 10–11.
36. РДІА, ф. 789, оп. 11, од. зб. 116, арк. 67б.
37. Там само, ф. 1293, оп. 140, од. зб. 16, арк. 1.

Кондратьева О. В.

Киевский национальный университет строительства и архитектуры

**ХАРЬКОВСКИЙ ПЕРИОД АРХИТЕКТОРА-ХУДОЖНИКА
В. Н. ПОКРОВСКОГО 1888–1891 ГОДОВ.
НОВЫЕ СТРАНИЦЫ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОЙ ИСТОРИИ ХАРЬКОВА**

Впервые в историографии исследовано житнетворчество архитектора-художника В. М. Покровского (1863–1924) харьковского периода 1888–1891 годов. В научный обиход введен новый фактологический материал градостроительной истории Харькова конца XIX века.

Ключевые слова: творчество архитектора-художника В. М. Покровского, творчество архитектора А. К. Шпигеля, Харьковский Практический Технологический Институт, харьковская архитектурная школа, Харьков.

Kondratyeva O. V.

Kyiv National University of Construction and Architecture

**LIFE AND LEGACY OF VOLODYMYR POKROVSKY.
NEW LIGHT ON URBAN HISTORY OF KHARKIV**

The research explores life and legacy of architect and artist Volodymyr Pokrovsky (1863–1924) during his Kharkiv period (1888–1891). The article reveales new materials on the urban history of Kharkiv at the end of the nineteenth century.

Key words: legacy of Volodymyr Pokrovsky, legacy of Alfred Spiegel, Kharkiv Practical Technological Institute, Kharkiv architectural school, Kharkiv.